

**ЗАГАЛЬНОМОВОЗНАВЧА ПРОБЛЕМАТИКА
ДИСКУСІЙ ПРО ОРФОГРАФІЮ В ІСТОРІЇ
РУМУНСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИКИ ХІХ СТ.
(зіставно-діахронне дослідження)**

Лучканин С.М.

*Інститут філології Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Питання орфографії зазвичай належать до частково лінгвістичної проблематики, але якщо під час правописних дискусій торкаються проблем походження і розвитку мови, взаємозв'язків мови і нації, мови та культури, то можна говорити про загальномовознавчу тематику подібних наукових диспутів. Загально визнано, що орфографія має особливе соціальне значення. Вона торкається інтересів усього суспільства й тому є предметом постійної уваги й турботи мовознавців, які займаються питаннями культури мовлення. На зламі ХХ/ХХІ ст. ведуться суперечки щодо українського письма й правопису, є пропозиції його модифікувати (подібний проект найновішої редакції „Українського правопису” було розроблено 1999 групою науковців на чолі із чл.-кор. НАН України, д.ф.н. В.В.Німчуком), „дерусифікувати”, цінні відомості подає „Хрестоматія українського правопису ХVІ-ХХ ст.” (2004) зі вступним словом В.В.Німчука, видатного сучасного мовознавця – вихідця із Закарпаття. Протягом другої половини ХХ ст. і в Україні, і в Румунії зазвичай надавалася перевага фонетичному принципу орфографії, історико-етимологічний не схвалювався. С.І.Дорошенко та П.С.Дудик 1974 р. прямо вказували: „У різних країнах час від часу практикуються зміни орфографії, спрямовані на її вдосконалення й полегшення для запам'ятання... Проте в ряді капіталістичних країн орфографію не піддають змінам, незважаючи на доконечну потребу в її реформі. Таке спостерігається в Англії. Передові діячі Великобританії, зокрема Б.Шоу, давно визнавали необхідність у наближенні орфографії англійської мови до живої сучасної вимови. Однак панівні класи, не будучи зацікавлені у створенні умов для здобуття освіти широкими трудящими масами, до цього часу протидіють цим прогресивним пропозиціям. Англійська орфографія все ще не реформована” [Дорошенко, Дудик 1974: 118]. Тому не дивно, що про історико-етимологічну орфографію, скажімо, М.О.Максимовича писали негативно: „Правопис Максимовича був дуже складний і для користування незручний, а тому він і не поширився в українській мові” [Жовтобрюх, Кулик 1961: 178]. Латинізаторську течію в історії румунського мовознавства кінця ХVІІІ-першої половини ХІХ ст., представники якої (помірний латинізм Трансільванської школи, а також діяльність другої генерації латиністів – А.Т.Лавріана, К.Максіма, Т.Чіпаріу)

прагнули „рероманізувати” румунську мову, розглядаючи її як „попсовану латину”, також у середині ХХ ст. оцінювали, вдаючись до красномовного епітета „вредный” [Граур 1963: 79]. Звільнення лінгвістики від ідеологічного диктату поновому змусило поглянути на значення історико-етимологічної орфографії в консолідації етносів та їхніх мов періоду формування національних держав. Так, В.В.Німчук у передмові до вище згадуваної хрестоматії з історії українського правопису акцентував, що історико-етимологічна орфографія мала глибоке історичне коріння в Україні, нею користувалися здавна [Історія укр. правопису 2004: 24]. У Румунії після Грудневої революції 1989, що поклала край „націонал-комунізму” Н.Чаушеску, також залунала критика фонетичного правопису румунської мови 1953 р. (з незначними модифікаціями 1965), який став розглядатися як „спадщина комунізму”, 1993 р. офіційно навіть частково видозмінили румунську орфографію у бік етимологізації, часто „фальшивої”: стали писати не лише *mână* (<лат. *manus* „рука”; етимологічно виправдано), але й *râs* (<лат. *risus* „сміх”), *vânt* (<лат. *ventus* „вітер”), де вживання літери *â* не обґрунтовується жодною етимологією. Тому постаті яскравих прибічників історико-етимологічного правопису румунської (латиністи-трансільванці, Тімотей Чіпаріу) й української (Михайло Максимович) мов вимагають нового історико-лінгвістичного осмислення, адже їхні наукові розвідки й історичний принцип орфографії доводили давність і самобутність національних мов – румунської й української. У цьому – **актуальність** статті, яка вписується в проблематику сучасних дискусій навколо проблем нової кодифікації національних мов – румунської та української. **Мета** статті – зіставно дослідити правописні дискусії в контексті історії румунської загальної лінгвістики ХІХ-ХХ ст. **Предмет** статті – лінгвістична діяльність румунських (для порівняння – й українських) мовознавців ХІХ ст. у контексті тогочасних дискусій про румунську й українську мови, зіставлення їхніх принципів орфографії, у цьому паралелізмі – **наукова новизна** нашої статті. **Об’єктом** дослідження виступають історико-лінгвістичні праці, статті румунських та українських філологів переважно ХІХ ст., що стосуються орфографічних питань.

Протягом ХVІ-першої половини ХІХ ст. (першу писемну пам’ятку румунської мови датують 1521 р., хоча про певні структурні відмінності так званої „дунайської латини” зазначали вже спорадично візантійські хроністи VI-VII ст. Феофілакт Сімокатта і Феофан) румунський правопис був побудований на кирилиці, яку поступово спрощували й наближали до латиниці. Окремі загальномовознавчі питання – принципи орфографії у зв’язку з проблемою запозичень, розвитку мови, її територіальної і соціальної диференціації, розуміння літературної мови – порушено в певних виданнях і румунських хроніках ХVІ-ХVІІ ст. Близько 1570 р. збірку „*Cartea de cîntecese*” („Книга пісень”), яку видано в Клужі (центр одного з трьох середньовічних державних утворень – Трансільванії) для потреб місцевих румунів, написано румунською мовою латинськими літерами відповідно до правил угорської орфографії, однак правопис окремих слів свідчить про те, що її автори усвідомлювали їхнє походження з латини: *pane* (= *pîine*)

„хліб”, *peccate* (= *păcate*) „зріх”, *homnul* (= *omul*) „людина” та ін [Istoria 1978: 13-14]. Відзначимо подібність проблем для тогочасного українського мовознавства: „До цієї ж доби [XVII-XVIII ст. – С.Л.] належать початки формування правопису мови української народності, в основі якого лежить давньоруська правописна система, яка з розвитком мови української народності пристосовується до норм української мови. Правда, хоч за час XIV-XVIII ст. давньоруський правопис зазнав численних змін, за весь цей період єдиних правописних норм так і не було вироблено” [Павлюк 1978: 9]. Це саме стосується й румунської правописної системи, що до 1860-1863 рр. базувалася переважно на кирилиці, хоча спорадично висловлювалися міркування доцільності переведення її на латиницю.

Значну роль у виробленні розуміння латинського походження румунської мови та необхідність переведення її орфографії на латиницю відіграла діяльність книжників Трансільванської школи останньої чверті XVIII-першої третини XIX ст., зокрема, авторів першої друкованої граматики румунської мови, написаної латиною, Самуїла Міку (1745-1806) та Георге Шінкая (1754-1816) „*Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*” („Основи дако-романської або таласької мови”, Відень, 1780), у передмові до якої (перегукується з „Історією русів” невідомого автора – українського патріота кінця XVIII ст.) вперше викладено концепцію Трансільванської школи щодо походження румунського народу та його мови. „Настало сімнадцяте століття з тих пір, – зазначає Г.Шінкай, – як Траян, перемігши Децебала, колонізував спустошену Дакію [переклад із латинської наш – С.Л.]” [Micu, Şincai 1980: 2], але „дако-романці” зберегли мову своїх предків, що стверджується в першій частині граматики „*De orthografia*” („Про орфографію”) виявленням основних закономірностей фонетичної еволюції латинських слів у румунські. Скажімо, перехід наголошених у латині *e*, *o* в дифтонги *ea*, *oa* в румунській пояснено так: „Коли після складу, що пишеться з *o*, йде наступний з голосною *a* або *e*, попереднє *o* звучить ніби *oa*, наприклад: *porta* „*porta*” [лат. – С.Л.] („брама”), *sorte* „*sors*” („доля”). Читай: [*poarta*, *soarte*]” [Micu, Şincai 1980: 16]. Тут же сформульовано й загальні правила етимологічного правопису, які мали „просвітити”, як образно висловився видатний румунський письменник Лучіан Блага, „затемнену субстанцію румунського слова”, його латинську внутрішню й зовнішню форми. У другому виданні граматики пропонувалося передавати нелабіалізований румунський голосний заднього ряду високого підняття, що походить із латинських [a], [e], [i] та ін. за допомогою діакритичного знаку *circumflex* над відповідними літерами на позначення голосного – *â*, *ê*, *î*: *câmp* „*cîmp*” < лат. *campus* „поле”, *têmp* „*tîmp*” < лат. *tempus* „час”, *împerat* „*împărat*” < лат. *imperator* „цар, імператор” та ін. [Micu, Şincai 1980: 124,126]. Роком раніше (у 1770) Самуїл Міку, який у 1766-1772 рр. навчався у віденській колегії „*Razmanian*”, де студіював не лише теологію, а й курси просвітницького спрямування (філософію, принципи державної політики, механіку) й німецьку мову, що дозволило йому 1779 р. стати префектом колегії „Святої Барбари” (перебував на цій посаді до 1783 р.), у Відні надрукував першу румунську книжку латинськими літерами – „*Carte de rogacioni pentru evlavia*

homului chrestin” („Книжка молитов для благоговіння християнської людини”), уже там продемонструвавши „латинськість” румунської мови й стисло роз’яснивши основні засади її етимологічного принципу орфографії. У Східній („підросійській”) Україні в кінці XVIII – на початку XIX ст. історико-етимологічним правописом послуговувався славнозвісний Іван Котляревський, а в „Галичині та на Буковині етимологічний правопис тримався аж до кінця XIX ст., – зазначає В.В.Німчук, – хоч там, як відомо, були діячі, які плекали правопис на фонетичних засадах, починаючи від „Русалки Дністрової”. На Закарпатті його різновид зберігався аж до приєднання краю до УРСР („Грамматика руського языка” І.Гарайди)” [Історія укр. правопису 2004: 24].

Водночас із початком XIX ст. почали спостерігатися й виразні орієнтації на фонетичний та фонетико-морфологічний принципи правопису української й румунської мов, що зумовлювалося формуванням націй в умовах бездержавності, романтичними віяннями з їхнім відкриттям „маленької людини”. Фонетичний принцип правопису латиницею обстоюється в орфографічній частині граматичних праць румунського письменника і філолога Йона Будаї-Деляну (1760-1820), написаних у Львові, де він прожив більшу частину свого життя – латинськомовної „Fundamenta grammatices linguae romanicae seu ita dictae valachicae usui tam domesticorum quam extraneorum accomodata” („Основи граматики романської мови або так званої валаської, приладженої для вжитку як автохтонів, так і чужинців”, 1812 р.) та створеної десь після 1815 р. [Istoria lingvisticii românești 1978: 28] румуномовної граматики „Temeiurile gramaticii românești” („Основи румунської граматики”). Єдиним недоліком орфографічної частини цих граматик є розрізнення за латинським зразком румунських голосних за довготою і короткістю – тут проявило себе захоплення письменника (автор бурлескно-сатиричної поеми „Циганіада”, написаного в дусі просвітницького реалізму й структурно подібної до тогочасних травестій „Енеїди” Вергілія, у тому числі й І.Котляревського) латинським віршуванням. Й.Будаї-Деляну запропонував орфографічну реформу, обґрунтувавши необхідність переведення румунського письма на латинський алфавіт, а його захоплення просвітницькою ідеологією зумовило орієнтацію на фонетичний принцип. Подібній правописній нормалізації, тільки вже української літературної мови, сприяла „Грамматика малоросійського наріччя” О.П.Павловського (1818), який уперше проголосив фонетичний принцип українського правопису [Історія укр. правопису 2004: 6-7]: „Я маю намір усі слова малоросійські писати точно тими буквами, якими вони там вимовляються”. О.Павловський першим почав уживати букву *i* для позначення звуку *i* незалежно від його походження (*чоловікъ, віль, тінъ*), що згодом і закріпилося в українській орфографії; як і в сучасній мові, уживав *дж* і *дз* (*джерело, дзвінь*), відповідно до сучасного *є* писав „*ять*”, звук *и* передавав літерою *ы* (*маты, візьмы*), продовжував уживати (услід за І.Котляревським, правопис якого був історико-етимологічним) сполучення *іо* (*іого, іому*) та ін.

В історії румунської лінгвістики філолог, поет романтично-просвітницького напрямку, журналіст Йон Еліаде-Редулеску (Ion Heliade Rădulescu; 1802-1872)

передусім пов'язується з „італізаторською течією” (curent italianizant), поширювачем якої він став після 1839 р., однак його загальномовознавча діяльність цілком уписується в загальнопросвітницький рух, що набув поширення й у Волощині. У передмові до власної „Gramatica românească” („Румунська граматика”), що побачила світ у Сібіу 1828 р. [сучасне перевид.: Heliade-Rădulescu Ion 1980], обговорюються дві фундаментальні лінгвістичні проблеми того часу – принципи орфографії та збагачення словникового складу, на раціоналістичних принципах філолог наполягає на необхідності фонетичних форм румунської літературної мови, ратуючи 1828 р. за фонетичний правопис: „Той, хто знає латинську мову, відає, що слово *timp* [„час” – С.Л.] походить від *tempus*, хоча може зараз писатися як *timpu* або ж *tempu*. Подібно ми знаємо й походження слова *primăvara* [„весна” – С.Л.], яке може писатися як *prima-vera* або ж *prima-vara*. Для того, хто не володіє латинською мовою, тому буде байдуже, як писатиметься те чи інше слово” [Heliade-Rădulescu 1973: 53]. Тому в граматиці Еліаде виступає проти перебільшень латиністів і схиляється до необхідності фонетичної орфографії. За його наполяганням кириличний алфавіт румунської мови спрощується до 30 літер (згадуваний нами alfabet de tranziție „перехідний алфавіт”) шляхом видалення графічних дублетів, букв, що не відповідають румунській вимові; поступово румунська мова взагалі має перейти на латиницю. Правописні питання потрапили в поле зору перших газет (які незабаром стали супроводжуватися спеціальними літературними додатками), котрі стали видавати 1829 р. у Волощині Еліаде-Редулеску („Curierul românesc” „Румунський кур'єр”) та в Молдові письменник Георгіє Асакі (1788-1869; народився, до речі, на території сучасної України в м. Герца нинішньої Чернівецької області) („Albina românească” „Румунська бджола”). Еліаде-Редулеску й Асакі багато сил віддали розвиткові освіти й національної мови як педагоги, укладачі підручників, сприяли створенню національного театру, займалися перекладами. Їхня культурна і філологічна діяльність сприяла становленню національної самосвідомості; 1844 р. додаток до „Румунського кур'єра” „Curier de ambe sexe” („Кур'єр для обох статей”), що виходив ще з 1836 р., випускається цілком латинським алфавітом. У зв'язку з подальшим поступовим переходом на латиницю Й.Еліаде-Редулеску після 1840 р. поступово відмовляється від своїх принципів фонетичного письма, натомість пропонуючи певною мірою етимологічний правопис, наближений до італійської орфографії. Філолог погоджувався з латиністами щодо необхідності запровадження латиниці й „очищення” румунської мови від нелатинських елементів, однак гадав, що повернення до автентичної латини не є життєдайним джерелом, оскільки мертва мова не може „пітримати” живу. Мода на французьку мову ще тільки приходила до культури Придунайських князівств, до того ж вона набувала ознак „снобізму” (як і в тогочасній російській культурі), стаючи „салонним соціальним діалектом” верхів, чого рішуче не сприймало суспільство. Пригадаємо, що й чимало представників російської аристократії ХІХ ст. легко змішували російські й французькі конструкції, як слушно зауважує С.В.Семчинський, „деякі з них були двомовцями субордонативного типу, через

що одну з мов (як правило, російську) вони знали гірше і порушували правила її вживання” [Семчинський 1996: 354]. Разом із тим ще один із перших латиністів Петру Майор у словнику „Lexicon de la Buda” (1825) запровадив деякі запозичення з італійської мови чи італізовані орфографічні форми: *ma* замість *dar* „але” (італ. *ma*), *anche* замість *încă* „ще” (італ. *ancora*), *aquest* замість *acest* „цей” (італ. *questo*). Тому Еліаде вважав, що румунська мова – необроблений діалект італійської мови, і вона має право на існування лише тоді, коли апелюватиме до італійської мови. Ці думки висловлено в працях „Principie de ortografie română” („Принципи румунської орфографії”) та „Paralelism între dialectele român și italian” („Паралелізм між румунським та італійським діалектами”, 1840-1842 [Heliade Rădulescu 1973: 181-250]), де зазначається, у дусі історико-філологічних „апеляцій” до історії представників Трансільванської школи: „Ці дві мови [румунська й італійська – С.Л.], чи, краще сказати, діалекти – одне і те ж, і відмінність між ними лише за рівнем розвитку та тими різними шляхами, якими вони пішли, розвиваючи культуру латинського народу” [Heliade Rădulescu 1973: 184]. Спершу Еліаде обстоював лише запровадження норм італійської орфографії в румунській латиниці (писати *qu* замість *c*: *quel* = *cel* „той”; зберігати подвоєння приголосних як у неологізмах на зразок *syllaba* „склад”, так і в інших словах, пор. *sufflet* (суч. румун. *suflet*) „душа”; залишати прикінцеву голосну, як-от *ellu* замість *el* „він” (з лат. *ille*), *quellu* замість *cel*) та активне впровадження в ужиток запозичень з італійської мови, а згодом його орієнтація на італійську набула виразнішого „латинізаторського” характеру – мовознавець рекомендував перероблювати запозичення з італійської відповідно до латинських прототипів. Еліаде видозмінив написання слів румунської мови відповідно до італійської орфографії: *angeli* – *îngeri* „ангели”, *popol* – *popor* „народ”, *solemnel* – *solemn* „урочистий”; запровадив чимало морфологічних та лексичних неологізмів: *melioru* (суч. румун. книжне *melior*), *pessimu*, *altissimu* (румун. *cel mai înalt* „найвищий”), *muru* (суч. румун. *perete* „стіна” < лат. *paries*). Надуживання цим призводило до витворення італо-румунського гротескного жаргону на зразок *damă amată* (*doamnă iubită* „кохана панна”), *baciu* (*sărut* „поцілунок”) і под., який висміювався письменниками-романтиками, насамперед В.Александрі.

Надмірна орієнтація на італійську мову Еліаде-Редулеску не мала успіху, не знайшла будь-якого відлуння в румунській лінгвістиці. Зумовлювалося це й тогочасним станом італійської літературної мови, глибинну демократичну революцію якої здійснив видатний письменник Алессандро Мандзоні (1785-1873). Найвідоміший свій роман „*I promessi sposi*” („Заручені”) спершу написав ломбардським варіантом літературної мови, як зазначає О.Пахльовська, автор „пізніше визнав, що ця мова настільки пересипана сумнівними в своїй естетичній вартості діалектними формами, настільки граматично дезорієнтована, що вимагає неодмінної уніфікації, – адже роман повинні читати не лише в Ломбардії, а й в усій Італії. Саме через це Мандзоні вирішив звернутися до першоджерела італійської мови – до флорентійського діалекту, до мови, якою розмовляють у Флоренції, серці італійської культури” [Пахльовська 1985: 21]. Письменник

докорінно переробив роман, переписавши всі діалоги з урахуванням флорентійської говірки, наблизивши його мову до живого і цілющого джерела; також А.Мандзоні 1868 р. написав ґрунтовне дослідження „Про єдність мови та засоби її поширення”, а незадовго до смерті – незавершений „Трактат про італійську мову”. Тому Еліаде-Редулеску не міг сповна спиратися на авторитет італійської мови, яка ще не набула остаточної кодифікації, об’єднання Італії, як відомо, сталося лише 1859-1860 рр., а Рим увійшов до її складу лише після 1870 р., коли у Франції було повалено режим Наполеона III. І все-таки, заслуги „італійської течії” Еліаде-Редулеску в історії внормування румунського правопису чималі: він першим звернувся до живої романської мови, а не мертвої латини, задля модернізації й уніфікації румунської мови, її „рероманізації”, підготував ґрунт для переходу з кирилиці на латиницю румунського правопису. В історії ж української орфографії „у XIX ст. в Галичині були свідомі спроби витіснити кирилицю латиницею в її польському варіанті, а в Закарпатті в XX ст. – в угорському. Але діячі української культури такі спроби категорично відкинули як антиісторичні й антинаціональні” [Історія укр. правопису 2004: 25].

У середині XIX ст. для доведення національної старожитності мов знову повертаються до творення історико-етимологічних систем румунської та української мов. У Румунії після об’єднання Волощини та Молдови в єдину державу 1859 р. правописні дискусії підштовхнуло, як ми відзначали, офіційне запровадження латиниці 1860 р. у Волощині, та 1863 р. – у колишньому Молдовському князівстві. Діяльність Тімотея Чіпаріу (Timotei Cipariu, 1805-1887), прямого продовжувача загальнолінгвістичних ідей Трансільванської школи (Самуїл Міку, Георгі Шінкай, Петру Майор, Йон Будаї-Деляну та ін.), представника її другої генерації, становить поміркований етимологізм в історії румунського мовознавства, у тому числі й загального. Лінгвіст заклав основи історичної граматики румунської мови, подавши нові змістовні аргументи щодо латинського походження румунської мови. Загальномовознавчі ідеї Чіпаріу відображено в наступних працях: „Elemente de limbă română după dialecte și monumente vechi” („Елементи румунської мови за діалектами та стародавніми пам’ятками”, 1854); „Principia de limba și de scriptura” („Принципи мови і письма”, 1866), у першій академічній граматиці румунської мови „Gramatec’a limbei romane (sic! – С.Л.)” („ГраMATика румунської мови”, у 2-х т., 1869-1877). Нещодавно побачила світ монографія яської дослідниці історії румунської лінгвістики Кармен-Габрієли Памфіл про Т.Чіпаріу [Pamfil Carmen-Gabriela 2009], де діяльність мовознавця вписано в європейський контекст і висвітлено по-новому, оскільки Д.Макря, скажімо, у нарисі про Т.Чіпаріу 1959 р. [Macrea 1959: 67-78] через тодішні політичні чинники (орієнтація комуністичної влади Румунії на фонетичний правопис) надто картав видатного румунського лінгвіста середини XIX ст. за надмірний етимологізм. „Принципи мови і письма” Т.Чіпаріу – своєрідна дескрипція з раціоналістично-просвітницьких позицій численних характерних рис давньої румунської мови, яка є продуктом народу й не може бути зміненою простим втручанням учених-лінгвістів, які, однак, мусять дбати про її

„очищення” (curățire) і збагачення. Також Т.Чіпаріу – автор першої розвідки з історії румунського мовознавства – „Gramatiștii și ortografiștii români” („Румунські граматисти й орфографісти”, № 29-39 за 1869-1870), у якій компаративно розглядаються перші граматики румунської мови, починаючи від згадуваної нами граматичної латинськомовної праці С.Міку та Г.Шінкая. Новаторством у загальномовознавчих теоріях тогочасних румунських філологів стало в Т.Чіпаріу розуміння походження і формування румунської мови (базових проблем румунської філології другої половини XVIII-XIX ст., зумовлених, безумовно, політичними чинниками – становленням сучасної румунської держави) у зв’язку з необхідністю її об’єднання, творення єдиної румунської літературної мови після постанови 1859 р. об’єднаної румунської держави та її боротьбою за Трансильванію, що увіходила до 1918 р. до Австро-Угорщини. Т.Чіпаріу усвідомлював територіальну диференціацію румунської мови на лексичному і фонетичному рівнях, убачаючи єдину можливість її об’єднання на основі етимологічного правопису латинською графікою, ставши „автором першої офіційної румунської орфографії” [Macrea 1959: 70], затвердженої Румунською Академією 1869 р. У відповідності з історико-етимологічним принципом у румунській графіці були наявні всі літери латинського алфавіту, також групи *ph* (*phonetica*) і *th* (*theorema*); зберігалось подвоєння (як і в латині): *litteraturà*; три діакритичні знаки (їх було і більше): *â atâtu* („стільки”), *à cărți* (суч. *cărți* „книги”), *é* та *ó* для передачі дифтонгів *ea*, *oa*; написання прикінцевого *u* (щось на зразок *ь* у російській дореволюційній орфографії): *cuviintiosu* (суч. *cuviincios* „ввічливий, чемний”) [Macrea 1961: 85]. Як слушно підкреслює С.В.Семчинський, „перші національні академії майже завжди одержували від суспільства замовлення на „впорядкування” словника і граматики своєї національної мови. Таке завдання стояло, наприклад, перед французькою академією в 1635 році, перед російською академією в 1783 році, перед румунською академією в 1866 році тощо. Спричинено це розширенням соціальної бази літературних мов” [Семчинський 1996: 290].

В історії українського мовознавства середини XIX ст. тотожною за значущістю й науковою діяльністю постаті Т.Чіпаріу вирізняється особа видатного вченого-енциклопедиста, першого ректора Київського університету Михайла Максимовича (1804-1873), який, як відомо, запропонував український правопис на історико-етимологічних засадах (як і Т.Чіпаріу – румунський) – максимовичівку [Українська мова Енциклопедія 2000: 300-301; Я син свого народу... 2006: 143-148], опрацьований і теоретично обґрунтований у передмові до збірки „Малоросійські пісні” (1827, розділ „Зауваження до правопису й вимови слів” [див.: Максимович 2004: 353-356]) та в листі до Г.Ф.Квітки-Основ’яненка „Про правопис малоросійської мови” (1841). Будучи блискучим істориком й етнографом, М.Максимович і мову розглядав виключно історично, зазначаючи (як й І.Срезневський), що кожне слово для історика є цінною пам’яткою життя: „Особливо мова вдосконалюється дослідженнями залишків від минулого, у яких вона ближча до своїх коренів, а отже, чистіша за будовою й міцніша за силою”

[Максимович 2004: 346]. Особливості історико-етимологічного правопису М.Максимовича детально проаналізовано М.А.Жовтобрюхом, В.В.Німчуком, Г.П.Півтораком, Т.Видайчуком, Л.І.Шевченко, тому відзначимо лише, що його орфографічні ідеї із загальномовознавчого погляду були запереченням фонетичного правопису граматики О.Павловського (М.Максимович згадує про неї, хоча й відзначає, що досі немає повної граматики української мови [Максимович 2004: 356]) і стали продовженням історико-етимологічного правопису І.П.Котляревського „з істотними додатками, – підкреслює акад. Г.П.Півторак, – спрямованими на те, щоб при збереженні існуючої форми слова створити певну можливість передавати на письмі діалектні особливості української мови” [Українська мова Енциклопедія 2000: 300]. Історико-етимологічний правопис М.О.Максимовича постав „із глибокого знання староукраїнської орфографічної практики” [„Я син свого народу...” 2006: 147], що мало довести старожитність національної української мови; це саме спостерігаємо й у діяльності вчених Трансільванської школи та латинізаторської течії румунської мови. М.Максимович передавав голосний *i* (учений називав його „найулюбленішим звуком” української мови [Максимович 2004: 353]) залежно від його походження етимологічними літерами *ô, ê, û, î* та буквою „ять” (*столь, мѣдь, добръ, синій*), звук *и* передавав буквами *ы* та *и* (*рыба, мильи, сынъ, сила*) і т.д. „Я хочу зберігати букви кореня (коренные буквы), – зазначає М.О.Максимович у нарисі „Про малоросійські (українські – С.Л.) народні пісні, – а в тих випадках, де вони вимовляються інакше, позначати їх лише особливим знаком; виходячи з типографської потреби, я обрав знак ^”. Чиню так, по-перше, для того, що пишу не лише для малоросіян (українців – С.Л.), але і для росіян, які багато чого не зрозуміють, коли писати відповідно до вимови і хоча б трохи не наближати малоросійського правопису до російського. До того ж немає жодної мови, де б вимова букви не мала б особливих змін і особливих зауваг, які незначним чином запроваджую. Не можна читати цілком так, як і російською, але неправильно було б і писати так, як говоримо” [Максимович 2004: 353]. Подібні думки видатного вченого зумовлені, безумовно, жалюгідним соціолінгвістичним станом української мови у царській Російській імперії (та й за радянського часу), де навіть сама думка про самотність української мови розглядалася як „націоналізм” і знищувалася відразу. Відомо, що ця правописна система (максимовичівка), незважаючи на складність і громіздкість, проіснувала з 1850-х рр. аж до 1886 р. на Західній Україні (до появи „желехівки”), а на Закарпатті через архаїчні фонетичні риси місцевих говірок та відірваність регіону від основної частини українських земель використовувалася до 1945 р., тобто до возз’єднання краю з тогочасною УРСР. Як і Т.Чіпаріу щодо румунської мови, так і М.Максимовича цікавили питання походження й історичного розвитку української мови, самотність, самотність та старожитність (з X ст.) якої він обґрунтував під час відомої наукової дискусії з М.П.Погодіним („Філологічні листи до М.П.Погодіна”, 1856; „Листи-відповіді до М.П.Погодіна”, 1857; „Нові листи до М.П.Погодіна. Про вікодавність малоросійського нарiччя”, 1863)

[сучасне перевидання філологічних листів М.О.Максимовича до М.П.Погодіна див. у виданні: Максимович 1994: 345-387], про яку існує велика література, як наукова, так і популярна.

Окрім Т.Чіпаріу, найвідомішими представниками латинської течії в румунському мовознавстві середини і другої половини ХІХ ст. були Август Требоніу Лавріан (August Treboniu Laurian, 1810-1881) та Константин Максим (Constantin Massim, 1825-1877), які пропонували передавати латинський звук *î* п'ятьма варіантами у відповідності до латинського голосного, з якого цей голосний походив чи міг походити: *mână* (< лат. *manus* „рука”), *vânt* (< лат. *ventus* „вітер”), *rîu* (< лат. *rivus* „річка”), і навіть *rônd* „ряд” та *gût* „горло”, хоча насправді слова *rînd* (за сучасним, теж антинауковим правописом 1993 р. *rând*) і *gît* (за чинним нормативним варіантом 1993 р. *gât*) походять не з латинської мови, а є давніми слов'янізмами *рядъ* та *гльтъ*. Також пропонувалося писати *tierra* замість *țară* (з лат. < *terra* „земля”) і под. Антинаукові, антинародні етимологічні фантазії і перебільшення латиністів, зумовлені переорієнтацією румунської політики і культури на Францію в середині ХІХ ст., особливо після об'єднання Молдови і Валахії в єдину державу, гостро критикували видатні румунські письменники ХІХ ст. Костакє Негруцці (Costache Negruzzi), Васіле Александрі (Vasile Alecsandri (1821-1890; звернімо увагу на суто фонетичне написання його прізвища – *x* передано через *cs*), Алеку Руссо (Alecru Russo, 1819-1859), Александру Одобеску (Al.I.Odobescu, 1834-1895). Васіле Александрі, зокрема, підкреслював, що „орфографія має бути ніжним механізмом (un mechanism intelligent) для письма мови, а не глибокою нерозбірливою наукою” [Scriitori români... 1976: 105]. У 1870-1880-х рр. найвпливовішим часописом у Румунії був „Convorbiri literare” („Літературні бесіди”), що видавався товариством „Junimea” („Молодість”), ідейним натхненником, керівником і теоретиком якого був відомий діяч культури й літературної критики Тіту Майореску (Titu Maiorescu, 1840-1917), що спершу ратував за високохудожню національно орієнтовану народну літературу. Багатогранна діяльність Тіту Майореску торкалася й загальномовознавчих питань, типових для румунської лінгвістики ХІХ ст. – питання принципів орфографії у зв'язку з проблемою походження національної мови, мовної норми, ставлення до запозичень. У брошурі „Despre scrierea limbii române” („Про правопис румунської мови”, 1866) обґрунтовується новий принцип орфографії – інтелектуальний (його називають іще логічним, психологічним, граматичним), засуджується як фонетичний правопис А.Пумнула, так й етимологічний Т.Чіпаріу. На переконання Т.Майореску, відповідно до „інтелектуального” принципу позначення звуків слід робити відповідно до їхньої функції в комунікативному процесі.

Завдяки зусиллям Тіту Майореску, а також Богдана Петрічейку Хашдеу (Bogdan Petriceicu Hasdeu, 1838-1907), який навчався в Харківському університеті разом з О.О.Потебнею, було проведено 1881 р. (після жорстких дворічних дискусій) орфографічну реформу в бік поступової фонетизації румунської орфографії, що продовжувалася подальшими поступовими змінами 1895, 1904,

1932 аж до офіційної фонетизації 1953 р., яку зараз у Румунії багато хто сприймає ледь не як крок у прогнозовану тоді комуністичним режимом Г.Георгіу-Дежа на шляху до зміни латиниці кирилицею [Niculescu 2002: 17-18]. Саме розуміння фонетичної румунської орфографії після 1953 (з видозмінами 1965, які повернули традиційні написання на зразок *România, român* і похідних) як „прокомуністичної”, „прослов’янської” й зумовлюють її неприйняття значною частиною румунських інтелектуалів. Нинішні правописні суперечки навколо нової редакції орфографічного кодексу української мови також обумовлені прагненням позбутися нашарувань на українську мову того часу (правописні реформи 1933, 1945, 1960), „коли чиновники від мовознавства, втілюючи в життя теорію злиття націй і мов та виконуючи замовлення компартійних ватажків різного калібру, громили українську перекладацьку школу [та й не лише – С.Л.], звинувачували видатних митців слова в „архаїзації”, в захопленні „діалектизмами”, у відриві від мов „братніх народів Радянського Союзу”. Мовляв, перекладаючи, добирають лексичний матеріал так, щоб було „хоч гірше, аби інше” (читай – не так, як у російській мові)” [Пономарів 2003: 30].

Таким чином, детальніше обізнання з історією румунської та української орфографії виявляє, що проблеми правописної кодифікації спільні для багатьох посттоталітарних держав, етимологізація правопису зумовлюється поверненням до національної старовини, а фонетизація – до якнайшвидшого засвоєння мови найширшими суспільними колами. Вивчення історії правопису сприятиме консолідації єдиної орфографії національної мови (румунської, української), а отже – культури, етносу.

Література

1. *Дорошенко С.І., Дудик П.С.* Вступ до мовознавства. – К.: Вища шк., 1974. – 296 с.
2. *Граур А.* Румынский язык. Исторический очерк. – Бухарест: Меридиане, 1963. – 156 с.
3. *Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М.* Курс сучасної української літературної мови. Частина I. / Михайло Андрійович Жовтобрюх, Борис Миколайович Кулик. – К.: Рад. шк., 1961. – 408 с.
4. *Історія українського правопису: XVI – XX століття. Хрестоматія.* – Київ: Наукова думка, 2004. – 584 с.
5. *Максимович М.О.* „Киевъ явился градомъ великим...”: Вибрані українознавчі твори / Упоряд. та авт. іст.-біограф. нарису В.О.Замлинський; Приміт. І.Л.Бутича. Переднє слово В.В.Скопенка / Михайло Максимович. – К.: Либідь, 1994. – 448 с. („Пам’ятки історичної думки України”).
6. *Максимович М.* Вибрані твори / Упор. і вступ. ст. В.Короткого / Михайло Максимович. – К.: Либідь, 2004. – 360 с.; іл. („Пам’ятки історичної думки України”).

7. Павлюк М.В. Основні етапи розвитку українського мовознавства дожовтневого періоду / Микола Володимирович Павлюк. – К.; Одеса: Вища шк., 1978. – 184 с.
8. Пахльовська Оксана. Епоха Рісорджіменто і творчість Алессандро Мандзоні // Мандзоні Алессандро. Заручені. Роман. З італійської переклав Петро Соколовський. – К.: Дніпро, 1985. – С. 5-23.
9. Пономарів О. „... Чужою радістю радіти” / О. Пономарів // Григорій Кочур і український переклад: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Київ-Ірпінь, 27-29 жовтня 2003 р. / [редкол.: О.І.Чередниченко (голова) та ін.] – К.; Ірпінь: Перун, 2004. – С. 29-30.
10. Семчинський С.В. Загальне мовознавство. – 2-е вид., перероб. і доп. / Станіслав Володимирович Семчинський – К.: АТ „ОКО”, 1996. – 416 с.
11. Українська мова. Енциклопедія. Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П.Зяблюк та ін. – К.: Укр. енцикл., 2000. – 752 с.: іл.
12. „Я син свого народу”. Наукова спадщина Михайла Максимовича (до 200-річчя з дня народження вченого) / Відп. ред. М.Корпанюк. – К.: Просвіта, 2006. – 412 с.
13. *Heliade-Rădulescu Ion*. Scrieri lingvistice / Ediție, studiu introductiv, note și bibliografie de Ion Popescu-Sireteanu. – București: Editura științifică, 1973. – 350 p.
14. *Heliade-Rădulescu Ion*. Gramatică românească / Ediție și studiu de Valeria Guțu Romalo. – București: Editura Eminescu, 1980. – 560 p.
15. *Istoria lingvisticii românești* / Coordonator: acad. Iorgu Iordan. – București: Editura științifică și enciclopedică, 1978. – 280 p.
16. *Macrea D.* Lingviști și filologi români / Dimitrie Macrea. – București: Editura științifică, 1959. – 236 p.
17. *Macrea D.* Probleme de lingvistică română / Dimitrie Macrea. – București: Editura științifică, 1961. – 220 p.
18. *Micu S., Șincai Gh.* Elementa linguae daco-romanae sive valachicae / Studiu introductiv, traducerea textelor și note de Mircea Zdrenghea. – Cluj-Napoca: Ed. Dacia, 1980. – 246 p.
19. *Niculescu A.* Ortografia, o problemă de istorie a culturii românești / Alexandru Niculescu // România literară. – Nr.45, 13-19 noiembrie 2002. – P.18-20.
20. *Pamfil Carmen-Gabriela*. Timotei Cipariu. Lingvist și filolog. – Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009. – 330 p.
21. *Scriitori români despre limbă și stil* / Antologie, introducere, comentarii, bibliografie, glosar de Gh.Bulgar. Ediție revăzută și adăugită. – București: Editura Albatros, 1976. – 354 p.

Summary

This essay analyses from a comparative perspective the history of Latin writing in the Romanian language and of Cyrillic writing in Ukrainian language in the 19th century. Cyrillic writing in Romanian was widespread during the Middle Ages, but it was gradually replaced by the Latin alphabet. This process came to an end in 1860-1863. However, in subsequent years a strenuous dispute started between those Romanian intellectuals who supported the phonetic principle (Ion Budai-Deleanu, Ion Heliade Rădulescu) and those who argued that the official, etymological writing best suited Romanian language (representatives of the Transylvanian School - *Școala Ardeleană* - , the Latinist movement and Timotei Cipariu). Similar processes took place in the development of the national Ukrainian language orthography. Initially, etymological considerations prevailed (Olexij Pavlovskij, Mihajlo Maksimovich), and in the Transcarpathian region the etymological writing was maintained until 1945. However, it gradually surrendered to the phonetic principle.

УДК 811.111:616-089.844

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ *MALFORMATIONS* В АНГЛІЙСЬКІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ ПЛАСТИЧНОЇ ХІРУРГІЇ

Маковська О. О.

Буковинський державний медичний університет

Взаємозв'язок мислення, людської уяви і способу передачі створених образів вербально турбує науковців давно, але і сьогодні не втрачає своєї значимості у дослідженнях лінгвістів, психологів, філософів. Саме мова є засобом представлення ментальних структур, зароджених у свідомості індивіда. **Актуальність** нашої роботи обумовлена потребою нагального вирішення нез'ясованих питань когнітивного мовознавства: проблеми надання науковим концептам фізичної оболонки – вербалізації, способу репрезентації у науковій мові (термінології) вагомих здобутків у різних галузях знання, що й підтверджується загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень.